

Türk Kad

Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerin Kalıplaşmış Söz Varlığı Açısından İncelenmesi

*Sultan Şükran TALANCI*¹

Özet

Araştırmanın amacı, 2022-2023 eğitim-öğretim yılında MEB Talim Terbiye Kurulu tarafından tüm Türkiye’de okutulması tavsiye edilen Türkçe ders kitaplarındaki okuma, dinleme/izleme ve serbest okuma metinlerinin kalıplaşmış söz varlığı açısından incelenmesidir. Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi ile yapılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 5, 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan toplam 320 metin oluşturmuştur. Bunlardan 192’si okuma, 64’ü dinleme/izleme ve 64’ü serbest okuma metnidir. Elde edilen veriler betimsel analiz ile çözümlenmiştir. Bulgular tablolar ile gösterilmiş ve yorumlanmıştır. Araştırmanın sonucunda, incelenen sekiz kitapta 2981 kalıplaşmış söz varlığı unsuru tespit edilmiştir. Bu kalıplaşmış söz varlığı unsurlarından 1728’i deyim, 802’si ikileme, 425’i kalıp söz ve 26’sı atasözüdür.

Anahtar Kelimeler: Ortaokul, Türkçe ders kitabı, kalıplaşmış söz varlığı.

Examining the Texts in Secondary School Turkish Textbooks in Terms of Stereotyped Vocabulary

Abstract

The aim of the research is to examine the reading, listening/watching and free reading texts in Turkish textbooks recommended by the Ministry of Education Board in the 2022-2023 academic year in terms of stereotyped vocabulary. The research was carried out by document analysis, one of the qualitative research methods. The study group of the research consisted of 320 texts in 5th, 6th, 7th and 8th-grade Turkish textbooks. Of these, 192 are reading texts, 64 are listening/watching and 64 are free-reading texts. The obtained data were analyzed by descriptive analysis. The findings are shown with tables and interpreted. As a result of the research, 2981 stereotyped vocabulary elements were determined in the eight books examined. Of these stereotyped vocabulary elements, 1728 are idioms, 802 are reduplications, 425 are formulaic, and 26 are proverbs.

Key Words: Secondary school, Turkish textbook, stereotyped vocabulary.

¹ Arş., Gör., Başkent Üniversitesi, sultan.talanci8@gmail.com, 0000-0002-2383-7458

1. Giriş

Hem ana dili hem de yabancı dil öğretiminde hedef dile ait *söz varlığının* bireye kazandırılması dil öğretimine etki eden temel unsurlardandır. Çifti ve Çeçen (2014) söz varlığını “bir dilin sahip olduğu ya da bir bireyin zihninde, dağarcığında yer alan kelimeler toplamı olan; değişik sözlük ve kitaplarda karşılığını söz hazinesi, söz dağarcığı, sözcük dağarcığı, kelime dağarcığı, söz varlığı gibi şekillerde bulan kelime hazinesi” biçimde tanımlamaktadır (Çiftçi & Çeçen, 2014, s. 335). Benzer şekilde Aksan da söz varlığının, “bir topluluğun diline ait sözcükleri ve bu sözcüklerle oluşturulmuş olan deyim, atasözü vb. gibi kalıp ifadeleri kapsayan anlamlı birlikler bütünü” olduğunu ifade etmektedir (Aksan, 2000, s. 13). Bir dilin söz varlığı; temel söz varlığı, atasözleri, deyimler, kalıp sözler/ilişki sözleri, ikilemeler, terimler vb. unsurlardan oluşmaktadır.

Öğrencilere söz varlığının kazandırılmasında noktasında temel ders Türkçe dersidir. 2019 yılı Türkçe Dersi Öğretim Programı incelendiğinde de dersin temel amaçlarından birinin öğrencilerin “okuduğu, dinlediği/izlediğinden hareketle, söz varlığını zenginleştirerek dil zevki ve bilincine ulaşmalarının; duygu, düşünce ve hayal dünyalarını geliştirmelerinin sağlanması” olduğu görülmektedir (MEB, 2019, s. 8). Okuma becerisi kazanımlarının ayrıldığı üç ana başlıktan birinin “söz varlığı” olması da bu amacı destekler niteliktedir. Bu başlık altındaki 5, 6, 7 ve 8. sınıfa ait kazanımlar incelendiğinde iki kazanımın dört sınıf seviyesinde de tekrar ettiği görülmektedir. Bu kazanımlar aşağıdaki gibidir:

- Bağlamdan yararlanarak bilmediği kelime ve kelime gruplarının anlamını tahmin eder.
- Deyim ve atasözlerinin metne katkısını belirler.

Kazanımlarda da görüldüğü gibi öğrencilerin yeni kelime ve kelime gruplarının anlamlarını öğrenmeleri ile deyim ve atasözlerinin metne katkısını belirleyebilmeleri amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda verilen kazanımların öğrencilere kazandırılmasında ortaokul Türkçe ders kitaplarının söz varlığı açısından nasıl bir niteliğe sahip olduklarının belirlenmesi önem arz etmektedir. Bu sebeple, ders kitaplarının kalıplaşmış söz varlığı unsurları açısından incelenmesi amaçlanmaktadır. Kalıplaşmış söz varlığı “atasözleri, deyimler, ikilemeler ve kalıp sözler” olmak üzere dört başlıkta ele alınmaktadır.

1.1. Atasözleri ve Deyimler

Eker’e göre atasözleri “uzun deneme ve gözlemlere dayanarak söylenmiş ve halka mal olmuş, kalıplaşmış, önemli bir bölümü geniş zamanda ya da emir kipinde çekimlenen tümcelerdir” (Eker, 2013, s. 364). Daha önceki kuşakların deneyimlerini, gözlemlerini, çıkarttıkları hayat derslerini bizlere aktarırlar. Örneğin; “Sakla samanı zamanı gelir zamanı.” tutumluluğu; “Bir elin nesi var, iki elin sesi var.” yardımlaşmayı; “Ekmeden biçilmez.” emeğin önemini sanatlı bir ifadeyle gözler önüne seren ve bizlere nasihatta bulunan atasözlerimizden sadece birkaçıdır. Emre ve Doğan da atasözlerinin bünyesinde “nasihat, töre, inanç ve hayat tecrübesi” gibi özellikleri barındırdığını belirtmektedir (Emre & Doğan, 2016, s. 254).

Deyimler de atasözleri gibi nesilden nesile aktarılan kalıplaşmış sözlerdir. Demirci, deyimlerin “bir duyguyu, düşünceyi veya durumu ifade etmek için birden fazla dil unsurunun bir araya getirilmesiyle oluşturulan kalıplaşmış söz grupları” olduğunu belirtmektedir (Demirci, 2021, s. 237). Sağlam ise deyimlerin benzetme, eğretileme, örtmece gibi değişik söz sanatlarından yararlandığını ifade etmektedir (Sağlam, 2001). Örneğin; “göz atmak” kısa bir süre fazla dikkat etmeden bakıvermek, “göz dikmek” bir şeyi ele geçirmek isteğine kapılmak, “göz doldurmak” görünüşü ile umulduğundan çok etkilemek gibi anlamlara gelen deyimlerimizden bazılarıdır.

Atasözleri ve deyimler birbirlerini tamamlayan ve kültür aktarımında önemli rol oynayan dilsel unsurlardır. Toplumun sosyal, kültürel, ahlaki değerlerinden izler taşımaktadırlar. 2019 yılı Türkçe Dersi Öğretim Programında Türkçe dersinin özel amaçlarından birinin öğrencilerin “millî, manevî, ahlaki, tarihî, kültürel, sosyal değerlere önem vermelerinin sağlanması, millî duygu ve düşüncelerinin güçlendirilmesi” olduğu ifade edilmektedir (MEB, 2019, s. 8). Bununla birlikte okuma ve yazma becerilerine yönelik “Yazılarını zenginleştirmek için atasözleri, deyimler ve özdeyişler kullanır.”, “Deyim, atasözü ve özdeyişlerin metne katkısını belirler.” gibi doğrudan atasözü ve deyimlerle ilgili olan kazanımlara da yer verilmiştir. Dolayısıyla Türkçe ders kitaplarında atasözü ve deyimlere yer verilmesi Türkçe dersinin amaçlarına ulaşabilmesinde önemli olan unsurlardan biridir.

1.2. Kalıp Sözler/İlişki Sözleri

Kalıp sözler farklı araştırmacılar tarafından farklı biçimlerde ifade edilmektedir. “Kalıp sözler” için (Aksan, 1996, s. 34; Gökdayı, 2008) “ilişki sözleri” (Aksan, 1996, s. 34) “iletişimsel sözler” (Toklu, 2003, s. 109) “sözeylem” (Kılıç, 2002, s. 94) “söz edimi” (Searle, 1996, s. 52) “kültür birim” (Kula, 1996, s. 46) terimleri kullanılmaktadır (Ünsal, 2013). “Bu sözler, önceden belirli bir biçime girip öylece hafızada saklanan, söyleneceği sırada yeniden üretilmeyip olduğu gibi hatırlanarak ve eğer gerekiyorsa bazı eklemeler ve çıkarmalar yapılarak kullanılan, tek bir sözcükten, ardışık veya aralı sözcüklerden oluşabilen, belirli durumlarda toplumun benimsediği sözleri sunarak iletişimin kurulmasına veya devamına yardım eden ve kullanım yerleri çok sınırlı olan kalıplaşmış dil birimleridir” (Gökdayı, 2008, s. 106). Bağlam, anlam, yapı vb. özelliklerine göre Gökdayı (2008, s. 101-102) tarafından aşağıdaki gibi sınıflandırılmaktadırlar:

- *Hayır dua ve iyi dilek bildirenler:* Güle güle oturun, Allah razı olsun, Allah ne muradın varsa versin, Mutlu yıllar, Doğum günün kutlu olsun, İyi bayramlar
- *Küfür, beddua-ilenç bildirenler:* Lanet olsun, Allah cezasını versin, Allah kahretsin, Allah bela(sı)nı versin
- *Duygusal tepkileri dile getirenler (Korku, sevinç, şaşkınlık, acıma, çağrı, buyruk, yasaklama, vb.):* Güler misin ağlar mısın?, Allah aşkına, Aklına şaşayım, Allah çarpsın, Güleriz ağlanacak halimize
- *Selamlaşma bildirenler:* Günaydın, İyi akşamlar, İyi sabahlar, Selamünaleyküm, İyi günler, Merhaba
- *Ayrılık bildirenler:* Hoşça kal, Görüşmek üzere, İyi yolculuklar, Görüşürüz, Allah'a ısmarladık, Elveda
- *Batıl inançları bildirenler:* İyi saatte olsunlar, Şeytan kulağına kurşun, Elemtere fiş kem gözlere şiş, Nazar değmesin
- *Bir istek bildirenler:* Saatiniz var mı?, Ateşiniz var mı?, Sadede gelelim, Bize de buyurun, Gereğini arz ederim, Durakta incek var, Bana müsaade
- *Konuşanı veya dinleyeni yüceltme bildirenler:* Senden (sizden) iyi olmasın, Sözünü balla kestim, Estağfurullah, Rahatsız ediyorum, Rica ederim
- *Bir isteği kabul veya reddetme bildirenler:* Baş üstüne, Eyvallah, Amenna, Allah derim, Amin, Emredersiniz, Maalesef, Maatteessüf
- *Dinleyeni eleştirme, uyarma, tehdit etme bildirenler:* Ben sana gösteririm, Benden

günah gitti, Benden söylemesi, Dikkat, Dikkatli ol, Kendine dikkat et, Ağzına acı biber sürerim, Alacağın olsun, Allah'tan korkmaz kuldan utanmaz

- *Genel bir davranış veya düşünce bildirenler:* Korkunun ecele faydası yoktur, Tarih tekerrürden ibarettir, Tebdil-i mekanda ferahlık vardır, Her şey olacağına varır
- *Töre, gelenek ve kültürel değerleri yansıtanlar:* Elçiye zeval olmaz, Yediğin içtiğin senin olsun gezdiğin gördüğün yerleri anlat, Ölülerin ardından kötü söz söylenmez, Ellerinizden öperim, Küçüklerin gözlerinden öperim, Ayıptır söylemesi
- *Dini inançları bildirenler:* Allah bilir, Günah, Allah kerim, Kadere meydan okunmaz, Allah'tan geldi, Takdir-i ilahi
- *Soru sorup cevap isteyenler:* Eş olarak kabul ediyor musunuz?, Hemşe(h)rim memleket nere?, Merhumu nasıl bilirdiniz?
- *Özür dileme bildirenler:* Pardon, Af edersin, Kusura bakma, Kusura kalma, Özür dilerim
- *Sembolik olarak ödüllendirme bildirenler:* Aferin, Bravo, Berhudar ol, Su gibi aziz ol, El öpenlerin çok olsun
- *Minnet, teşekkür bildirenler:* Teşekkür ederim, Teşekkürler, Sağ ol(un), Elin(iz)e sağlık, Zahmet oldu.

Sınıflamada da görüldüğü üzere kalıp sözler, atasözleri ve deyimler gibi toplumun yaşayışını, değerlerini, kültürünü yansıtan sözlerdir. Kalıp sözlerin konuşma ve yazma sırasında “duruma uygun söz söyleme, yanlış anlaşılma ihtimalini en aza indirme, nezaket kurallarını yerine getirme, orijinal ifadeler üretme zorluğundan kurtarma, anlatılmak istenen en doğru biçimde iletme” gibi işlevleri vardır (Kara & Memiş, 2015, s. 1671). Dolayısıyla bu sözler de Türkçe ders kitaplarındaki metinlerde yer verilmesi gereken unsurlardandır.

1.3. İkilemeler

Kalıplaşmış söz varlığını oluşturan bir diğer unsur ikilemelerdir. “Türkçenin her döneminde, her lehçesinde belirgin bir biçimde karşımıza çıkan ve dilin gerek yapı, gerek sözdizimi, gerekse anlambilim açısından en önemli niteliklerinden birini oluşturan özellik ikilemelerin sık kullanılmasıdır” (Aksan, 2004, s. 60). Karahan ikilemeleri “bir nesneyi, bir niteliği, bir hareketi karşılamak üzere eş görevli iki kelimenin meydana getirdiği kelime grubu” olarak tanımlanmaktadır (Karahan, 2014, s. 60). Yapılış şekillerine göre ikilemeler aşağıdaki gibi sınıflandırılmaktadır:

- *İki sözcüğü de anlamlı sözcüklerden yapılan tekrar öbekleri:* doğru dürüst, akıllı uslu, yalan yanlış, aşağı yukarı, ...
- *Yakın veya eş anlamlı kelimeler ile yapılan tekrar öbekleri:* it köpek, deli divane, köşe bucak, eş dost, ...
- *Karşıt anlamlı sözcükler ile yapılan tekrar öbekleri:* büyüklü küçüklü, dost düşman, ...
- *İki sözcüğü de anlamsız sözcükler ile yapılan tekrar öbekleri:* eciş bücüş, ıvır zıvır, ıcığıcıcığı, ...
- *Aynı sözcüklerin tekrarı ile yapılan tekrar öbekleri:* yavaş yavaş, siyah siyah, kötü kötü, ...

- *Biri anlamlı biri anlamsız kelimeler ile yapılan tekrar öbekleri:* eski püskü, ters pers, estek köstek, ekli püklü, ...
- *Yansıma sözcükler ile yapılan tekrar öbekleri:* tıkır tıkır, patır kütür, cıvıl cıvıl, ...
- *Sayı bildiren sözcükler ile yapılan tekrar öbekleri:* üç beş, bir bir, bir iki, ... (Demir, 2019, s. 31-32)

Görüldüğü üzere bir dile ait söz varlığı içerisinde kalıplaşmış söz varlıklarına dâhil ettiğimiz atasözleri, deyimler, kalıp sözler ve ikilemeler hem ait oldukları dile dair hem de dilin ait olduğu toplumun kültürüne dair bilgi sunmaktadır. Dolayısıyla ana dili öğretiminde kalıplaşmış söz varlığının öğrencilere kazandırılması önem arz etmektedir.

Türkçe dersleri ağırlıklı olarak metin bağlamında yürütülen derslerdir. Dolayısıyla Türkçe ders kitaplarında yer alan metinlerin kalıplaşmış söz varlığı açısından zengin olması, dil öğretiminin etkili gerçekleştirilmesi ve Türkçe dersinin hedeflerine ulaşması için gereklidir.

2.Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırma nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi ile gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırmayı, “gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel bilgi toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlamak mümkündür” (Yıldırım, 1999).

Nitel araştırma yöntemleri içerisinde sıkça kullanılan veri toplama tekniklerinden biri doküman incelemesidir. Dokümanlar genellikle amaçlı olarak gerçekleştirilmiş bir organizasyon veya faaliyet çerçevesinde ortaya çıkan ürünlerdir. Araştırmacı bu ürünleri inceleyerek yürütülen faaliyetleri anlamaya çalışır (Sözer & Aydın, 2020, s. 259). Bogdan ve Biklen (1992) ile Goetz ve LeCompte’den (1984) aktaran Yıldırım ve Şimşek (2018, s. 189-190) eğitim araştırmalarında “eğitim alanında ders kitapları, program (müfredat yönergeleri), okul içi ve dışı yazışmalar, öğrenci kayıtları, toplantı tutanakları, öğrenci rehberlik kayıt ve dosyaları, öğrenci ve öğretmen el kitapları, öğrenci ders ödevleri ve sınavları, ders ve ünite planları, öğretmen dosyaları, eğitimle ilgili resmî belgeler, vb.” belgelerin veri kaynağı olarak kullanılabileceğini ifade etmektedir (Bogdan & Biklen, 1992; Goetz & LeCompte, 1984; Akt. Yıldırım & Şimşek, 2018, s. 189-190). Bu çalışmada da ortaokul Türkçe ders kitapları veri kaynağı olarak kullanılmıştır.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2022-2023 eğitim-öğretim yılında okutulan ortaokul Türkçe ders kitapları oluşturmaktadır. Millî Eğitim Bakanlığı Eğitim Bilişim Ağı (EBA) üzerinden erişilen 5, 6, 7 ve 8. sınıflar için basılmış farklı yayınevlerine ait tüm Türkçe ders kitapları kalıplaşmış söz varlığı unsurları açısından incelenmiştir. Çalışma grubunu oluşturan ortaokul Türkçe ders kitaplarının yayınevlerine ve yazarlarına Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1. Türkçe Ders Kitaplarının Yayınları

Sınıf Düzeyi	Yayınevi
5. Sınıf	Anittepe Yayınları
	MEB Yayınları – 1
6. Sınıf	MEB Yayınları – 2
	ATA Yayınları
	MEB Yayınları – 1
7. Sınıf	MEB Yayınları – 2
	Özgün Yayınları
8. Sınıf	MEB Yayınları

Ders kitaplarında okuma, dinleme/izleme ve serbest okuma metinleri bulunmaktadır. Bu metinlerin kitaplardaki dağılımı Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Çalışma Grubundaki Metinlerin Türkçe Ders Kitaplarına Göre Dağılımı

Sınıf Düzeyi	Yayınevi	Okuma Metni Sayısı	Dinleme/İzleme Metni Sayısı	Serbest Okuma Metni Sayısı
5. Sınıf	Anittepe Yayınları	24	8	8
	MEB Yayınları – 1	24	8	8
6. Sınıf	MEB Yayınları – 2	24	8	8
	ATA Yayıncılık	24	8	8
	MEB Yayınları – 1	24	8	8
7. Sınıf	MEB Yayınları – 2	24	8	8
	Özgün Yayınları	24	8	8
8. Sınıf	MEB Yayınları	24	8	8
Toplam		192	64	64

Tablo 2’de de görüldüğü gibi toplamda incelenen Türkçe ders kitabı sayısı 8 ve incelenen metin sayısı 320’dir. Metinlerin 192’si okuma, 64’ü dinleme/izleme ve 64’ü serbest okuma metnidir.

2.3. Verilerin Toplanması

Araştırma verilerinin toplanması, doküman incelemesi ile gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubundaki Türkçe ders kitaplarında yer alan 320 metin kalıplaşmış söz varlığı unsurları açısından incelenmiştir. Türk Dil Kurumunun resmi internet adresinde yer alan “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü” ve “Güncel Türkçe Sözlük” kullanılarak tespit edilen kalıplaşmış söz varlığı unsurları, betimsel analize uygun şekilde “atasözleri, deyimler, kalıp sözler ve ikilemeler” olmak üzere dört başlık altında sınıflandırılmıştır.

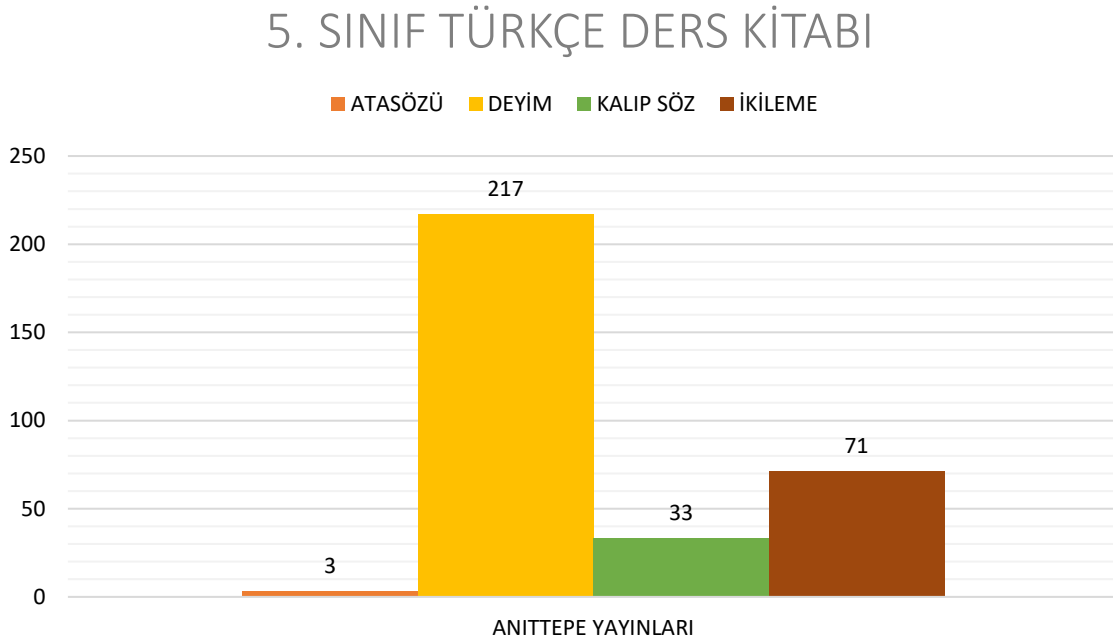
2.4. Verilerin Analizi

Araştırmanın verileri, betimsel analiz ile çözümlenmiştir. “Betimsel analizde veriler daha önceden belirlenmiş temalara göre sınıflandırılır, özetlenir ve yorumlanır” (Karataş, 2015). Önce Türkçe ders kitaplarındaki tema ve metin sayıları ve bu metinlerin çeşitleri belirlenmiştir. Daha sonra literatür incelenmiş ve daha önce araştırmacılar tarafından belirlenmiş olan kalıplaşmış söz varlığı unsurları temel alınarak tablolar oluşturulmuştur. Bu kapsamda temel alınan söz varlığı unsurları atasözleri, deyimler, kalıp sözler ve ikilemelerdir.

3. Bulgular

3.1. 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Kalıplaşmış Söz Varlığı Unsurları

Anıttepe Yayınları'na ait 5. sınıf Türkçe ders kitabındaki kalıplaşmış söz varlığı unsurları Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1. 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabının Kalıplaşmış Söz Varlığı Grafiği

Şekil 1'e bakıldığında söz konusu ders kitabındaki metinlerde 3 atasözünü, 217 deyim, 33 kalıp söz ve 71 ikilemeye yer verildiği görülmektedir.

Metinlerde geçen atasözleri; “Doğa ve Evren” temasının “Sakın Kesme” adlı dinleme/izleme metninde yer alan “Yaş ağaca balta vuran el onmaz.” atasözünü ile “Erdemler” temasının “Paylaşalım” adlı dinleme/izleme metninde yer alan “Bir elin nesi var, iki elin sesi var.” ve “Yalnız taş duvar olmaz.” atasözleridir. Dolayısıyla yalnızca dinleme/izleme metinlerinde atasözüne yer verildiği görülmüştür. Okuma ve serbest okuma metinlerinde atasözünü kullanılmamıştır.

Deyimler incelendiğinde ise “ad koymak, adam yerine koymak, adı kalmak, adım atmak, ağzını aramak, beti benzi solmak, bir arpa boyu yol almak, bir ayağı çukurda olmak, bir dediğini iki etmemek, bir deri bir kemik kalmak, birbirine girmek, bitap düşmek, boğazı düğümlenmek, boy vermek, boyun eğmemek (eğmek), burnunu sokmak, can almak, ceza çekmek, değer vermek, demir almak, dile getirmek, dili çözülmek, dillere destan olmak,

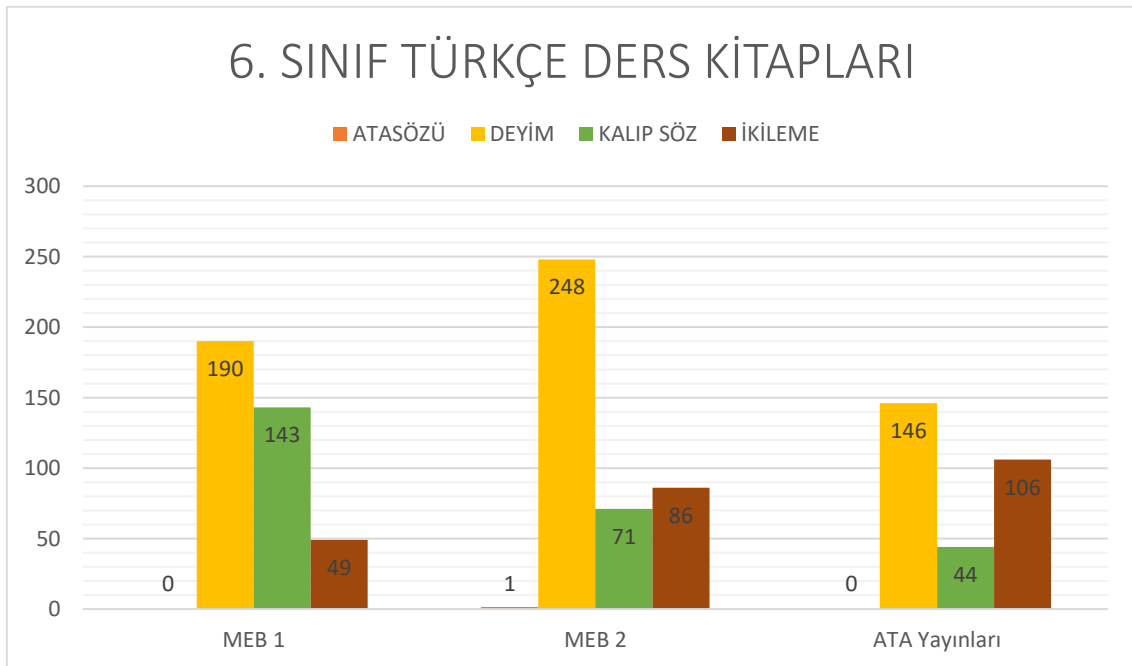
dünyaya gelmek, eli silah tutmak, elinden kurtulmak, galeyana gelmek, göz göze gelmek, göz kulak olmak, gözden kaybolmak, gözlerinden yaşlar boşanmak, gözü takılmak, gurur duymak, ihanete uğramak, imza atmak, imza toplamak, imza vermek, kafasına takılmak, kafasını uçurmak, kanı donmak, kıyamet kopmak, kol kanat germek, kulak misafiri olmak, neye uğradığını şaşırarak, ödü patlamak, sözünü kesmek, tahta çıkmak, tokat atmak, yenik düşmek, yola çıkmak, yola düşmek, yola koyulmak, yoluna sermek, yolunu gözlemek, yurt edinmek, zevk duymak, zoruna gitmek” gibi deyimlerin ağırlıkta olduğu belirlenmiştir.

Ders kitabındaki metinlerde yer verilen kalıp sözlere, “aferin, Allah razı olsun, Allah tekkesi, Allah versin, Allah yardımcınız olsun, Allah zeval vermesin, Allah’ım yardım et, Allah... başılaşsın, görüşürüz, güle güle, hoş geldin, hoşça kal, hoşça kalın, iyi akşamlar, iyi günler, kusura bakma, merhaba, sübhânallah, şükürler olsun Allah’ım, teşekkür ederim, vatan sağ olsun” örnek verilebilir. Örneklerde de görüldüğü gibi “hayır dua, selamlaşma, minnet ve ayrılık bildiren” kalıp sözler ağırlıktadır.

Metinlerdeki ikilemelere ise “adım adım, arada sırada, aramak taramak, aşağı yukarı, atar atmaz, ayrı ayrı, bağırp çağırarak, bas bas, baş başa, batıp çıkmak, bol bol, boncuk boncuk, bütün bütün, cıngıl mıngıl, çok çok, der demez, dilden dile, dokuz on, dönüp dönüp, duya duya, düşünmeden düşünmeden, elif elif, elma elma, ev bark, gacırcı gucur, geri geri, git git, güm güm, günden güne, heceden heceden, hemen hemen, hüngür hüngür, ikide bir, inceden inceden, ister istemez, iyceden iyceden, kalkar kalkmaz, kapı kapı, karış karış, kendi kendine, keyifli keyifli, kul köpek, mektep medrese, mini mini, nefes nefese, niceden niceden, renk renk, saf saf, sıçraya sıçraya, sık sık, soluk soluğa, tatlı tatlı, tek tek, utana utana, üzüm üzüm, yanı sıra, yavaş yavaş, yeni yeni” örnekleri verilebilir. Yapı bakımından “aynı kelimenin tekrarından oluşan ikilemeler” çoğunluktadır.

3.2. 6. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Kalıplaşmış Söz Varlığı Unsurları

6. sınıflar için hazırlanan MEB’e ait iki ders kitabı ve Ata Yayınları’na ait bir ders kitabı olmak üzere toplam üç ders kitabı kalıplaşmış söz varlığı unsurları açısından incelenmiştir. Bulgular Şekil 2’de sunulmuştur.

Şekil 2. 6. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarının Kalıplaşmış Söz Varlığı Grafiği

Şekil 2'ye bakıldığında söz konusu ders kitaplarındaki metinlerde toplam 1 atasözü, 584 deyim, 258 kalıp söz ve 241 ikilemeye yer verildiği görülmektedir.

Kitaplardaki metinlerde yer verilen tek atasözü MEB'in ikinci kitabındaki "Terumi: Parmaklarla Okunan Çocuk Dergisi" isimli okuma metninde geçen "Zararın neresinden dönülse kardır." atasözüdür.

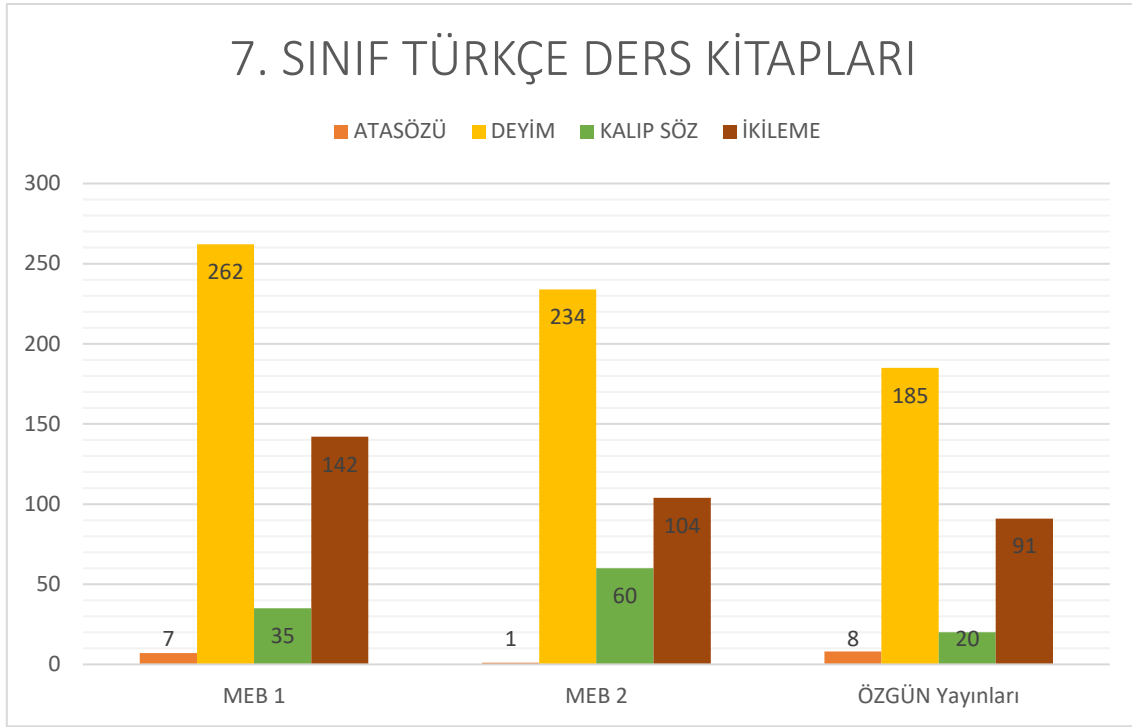
Deyimler incelendiğinde ise MEB'in ilk kitabında birden çok kez yer verilen deyimlerin "karar vermek, imza atmak, iletişim kurmak, fark etmek, fotoğraf çekmek, yola çıkmak, şimşek çakmak, kaza geçirmek, kucak açmak" gibi deyimler olduğu belirlenmiştir. MEB'in ikinci kitabında ise "söz etmek, yok etmek, gafil avlamak, buz tutmak, yola koyulmak, yola çıkmak, karar vermek, belini bükme, esir düşmek, izin almak, şehit düşmek, karşı koymak, esir etmek, zincire vurmak, yüzüne vurmak, yanıt vermek, hayal kurmak, kulak vermek, zarar görmek" deyimleri birden çok kez yer almıştır. Ata Yayınları'nın ders kitabındaki metinlere bakıldığında ise "hak etmek, haklı bulmak, hoş gitmek, ayak basmak" gibi deyimlerin birden çok kez kullanıldığı görülmüştür.

MEB'in ilk kitabındaki metinlerde geçen kalıp sözlere "çok şükür, hayırlı akşamlar, helal olsun, Allah tamamına erdirsin, Allah'a emanet olun, Allah yolunuzu açık etsin, sağ olası, Allah muhafaza, özür dilerim, kusura bakma, darısı başınıza, geçmiş olsun, merhaba, Allah iyiliğini versin, yazıklar olsun, ya rabbi şükür" örnekleri verilebilir. MEB'in ikinci kitabındaki metinlerde ise "teşekkür ederim, sağ ol, Allah yardımcın olsun, Lütfen, ya Rabbi, kalın sağlıcakla, haydi bakalım, çok şükür, hayırlı akşamlar, Allah tamamına erdirsin, Allah'a emanet olun, Allah yolunuzu açık etsin, Allah muhafaza, baş üstüne" gibi kalıp sözler kullanılmıştır. Ata Yayınları'nın ders kitabındaki metinlerde de diğer kitaplardaki metinlerde sıkça geçen "teşekkür ederim, Allah'a ısmarladık, Allah nice senelere kavuştursun, berhudar olun, Allah müstahakını versin, geçmiş olsun, kolay gelsin, kolay başına gelsin, hoş geldiniz, hoş bulduk, bereket versin" gibi kalıp sözlere yer verilmiştir. Bu kalıp sözlerin çoğunun "hayır dua, selamlaşma, minnet ve ayrılık bildiren" kalıp sözler olduğu belirlenmiştir.

İkilemelere bakıldığında MEB'in ilk kitabındaki metinlerde "alttan alta, sık sık, boş boş, yavaş yavaş, kare kare, mini mini, damla damla, pırıl pırıl, ara sıra, sağa sola, ballandıra ballandıra, irili ufaklı, gece gündüz, şan şöhret, davul zurna, kolay kolay, göz göze, istemeye istemeye, deniz derya, garip garip" gibi ikilemelere yer verildiği görülmüştür. MEB'in ikinci kitabındaki metinlerde ise "lapa lapa, kocaman kocaman, katıla katıla, tıka basa, hızlı hızlı, bağırp çağırarak, hoplayıp zıplamak, uzun uzun, sık sık, diz dize, omuz omuza, çeşit çeşit, ağır ağır, güçsüz kuvvetsiz, hemen hemen, varı yoğu, sıra sıra, şaşkın şaşkın, ev bark" gibi ikilemeler kullanılmıştır. Ata Yayınları'nın ders kitabındaki ikilemelere ise "harıl harıl, üç beş, bitkin bitkin, bir bir, ıslıl ıslıl, çeşit çeşit, dıt dıt, bip bip, peş peşe, yedi sekiz, bol bol, beş on, sağa sola, ufak tefek, sabah akşam, çoluk çocuk, elli altmış, kısa kısa, pılı pırtı, bohça bohça, allak bullak, ışık ışık, dalga dalga, az uz, dere tepe" örnekleri verilebilir. Üç ders kitabında da "aynı kelimenin tekrarından oluşan ikilemelerin" ağırlıkta olduğu tespit edilmiştir.

3.3. 7. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Kalıplaşmış Söz Varlığı Unsurları

7. sınıflar için hazırlanan MEB'e ait iki ders kitabı ve Özgün Yayınları'na ait bir ders kitabı olmak üzere toplam üç ders kitabı kalıplaşmış söz varlığı unsurları açısından incelenmiştir. Bulgular Şekil 3'te sunulmuştur.

Şekil 3. 7. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarının Kalıplaşmış Söz Varlığı Grafiği

Şekil 3'e bakıldığında söz konusu ders kitaplarındaki metinlerde toplam 16 atasöz, 681 deyim, 115 kalıp söz ve 337 ikilemeye yer verildiği görülmektedir.

Atasözlerine bakıldığında MEB'in ilk kitabındaki metinlerde "Kara gün kararır kalmaz.", "Fazla mal göz çıkarmaz.", "Taşıma suyla değirmen dönmez.", "Elden gelen öğün olmaz.", "Allah bana ben de sana Korkunun ecele faydası yoktur.", "Yaş kesen, baş keser." atasözlerine, MEB'in ikinci kitabındaki "Türk Mutfak Kültüründe Kahve" metninde "Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı (hakki) vardır." atasözüne ve Özgün Yayınları'nın ders kitabındaki metinlerde "Bakarsan bağ, bakmazsan dağ olur.", "Arı kovanı oğulsuz olmaz, düğün dernek davulsuz olmaz.", "Uykusuz düş, davulsuz cümbüş olmaz.", "Davulun sesi uzaktan hoş gelir.", "İnsan insanı alışverişte görsün.", "Birisini tanımak için ya seyahate gideceksin ya yemek yiyeceksin.", "İnsanoğlu çiğ süt emmiştir. Kusursuz dost arayan dostsuz kalır." atasözlerine yer verildiği görülmüştür.

Deyimler açısından en zengin ders kitabı MEB'in ilk kitabıdır. Bu kitaptaki metinlerde "son vermek, yok etmek, gün doğmak, gözden geçirmek, ad vermek, karar vermek, (birinin) kapısını çalmak, kapıya dayanmak, kan kaybetmek, yola çıkmak, mal olmak, ortaya çıkmak, elde etmek, yola koyulmak" gibi deyimler birden çok kez yer alan deyimlere örnektir. MEB'in ikinci kitabındaki metinlerde ise "kapı dışarı etmek (atmak), (bir şeye) imza atmak, karar vermek, dikkat çekmek, elde etmek, canını almak, can vermek, (birinin) sırtını yere getirmek, güreş etmek (tutmak)" gibi deyimler birden çok kez geçmektedir. Özgün Yayınları'nın ders kitabındaki metinlerde yer verilen deyimlere ise "yük olmak, geri çevirmek, vücuda getirmek, gurur duymak, ananın (anasının) ak sütü gibi (helal olsun), ıslık çalmak, katkıda bulunmak, ortadan kalkmak, karar vermek, şevk vermek" örnekleri verilebilir.

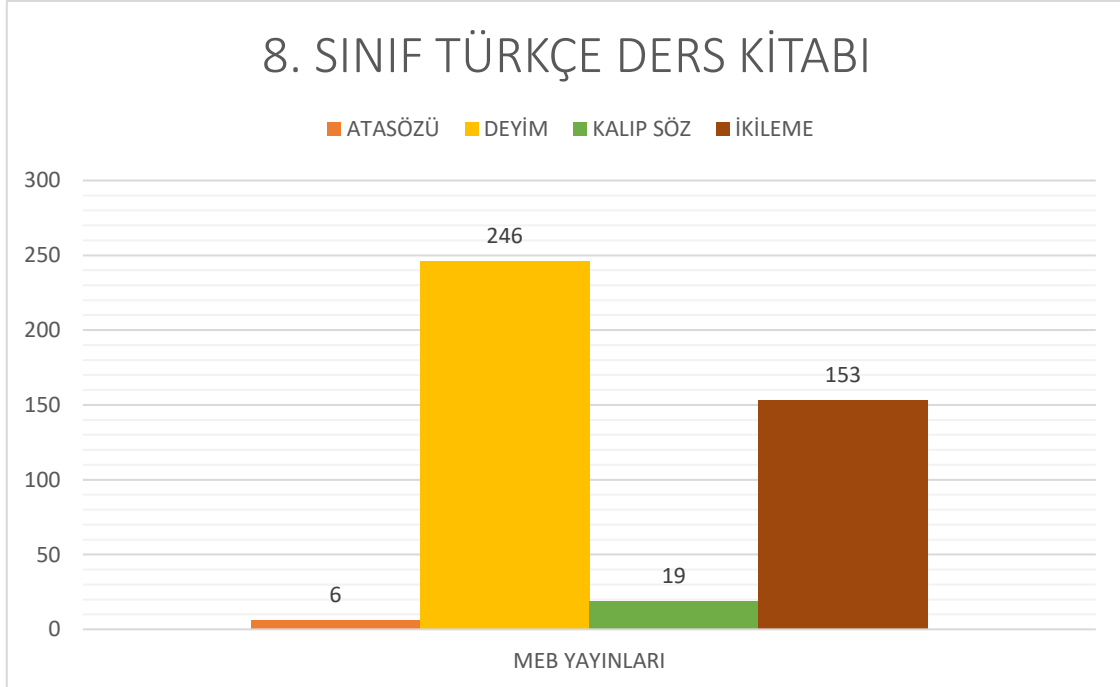
Kalıp sözler incelendiğinde MEB'in ilk kitabındaki metinlerde "geçmiş olsun, teşekkür ederim, Allah kolaylık versin, kusura bakmayın, inşallah, Allah izin verirse, Allah korusun, Allah'a ısmarladık, güle güle" gibi kalıp sözlere yer verildiği görülmüştür. MEB'in ikinci kitabındaki metinlerde ise "dostlar sağ olsun, bayramın mübarek olsun, bereket versin,

Şükürler olsun, haydi, Allah yardımcımız olsun, inşallah, ellerin dert görmesin, sağlıklı kalın, baş üstüne, elhamdülillah, afiyet olsun, haydi bakalım, ellerinize sağlık, gözünüz aydın” gibi kalıp sözler yer almaktadır. Özgün Yayınları’nın ders kitabındaki kalıp sözlere de “rica ederim, teşekkürler, buyurun, güle güle, merhaba, hakkını helal et, eyvallah, hoş geldin Allah aşkına, esenlikler dilerim” örnekleri verilebilir. Bu kalıp sözlerin çoğu 5 ve 6. sınıf ders kitaplarındaki metinlerde geçen kalıp sözlere benzer şekilde “hayır dua, selamlaşma, minnet ve ayrılık bildiren” kalıp sözlerdir.

MEB’in ilk ders kitabındaki metinlerde kullanılan ikilemeler arasında “yıllar yılı, alı al, moru mor, akı karası, sarısı durusu, ilmik ilmik, renk renk, mal mülk, adım adım, akşamdan akşama, yumak yumak, çiftler çiftler, kıs kıs, tatlı tatlı, bol bol, ara sıra, yavaş yavaş, baş başa, düre büke, hemen hemen, olsa olsa, tek tek, basamak basamak” ikilemeleri sayılabilir. MEB’in ikinci kitabında ise “lapa lapa, kocaman kocaman, dolu dizgin, katıla katıla, bağırıp çağırmak, hoplayıp zıplamak, uzun uzun, neler neler, oluk oluk, tısır tısır, pırıl pırıl, karşı karşıya, uçsuz bucaksız, canla başla, birer ikişer, sık sık, iş güç, belli başlı, ara sıra, iç içe” gibi ikilemelere yer verilmiştir. Özgün Yayınları’nın ders kitabındaki metinlerde geçen ikilemelere de “şıkır şıkır, pırıl pırıl, doğru dürüst, tatsız tuzsuz, üç beş, çalı çırpı, sere sere, çingil çingil, hemen hemen, sık sık, ufak tefek, yavaş yavaş, zaman zaman, dalga dalga, alev alev, yürek yürek, bayrak bayrak, rüzgâr rüzgâr, sürüne sürüne, beş on, kadın erkek, çıkar çıkmaz, uçsuz bucaksız” örnekleri verilebilir. Diğer kitaplarla benzer şekilde “aynı sözcüğün tekrarıyla oluşturulan ikilemeler” sayıca diğerlerinden üstündür.

3.4. 8. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Kalıplaşmış Söz Varlığı Unsurları

MEB’e ait 8. Sınıf Türkçe ders kitabındaki metinlerde geçen kalıplaşmış söz varlığı unsurları Şekil 4’te sunulmuştur.

Şekil 4. 8. Sınıf Türkçe Ders Kitabının Kalıplaşmış Söz Varlığı Grafiği

Şekil 4’e bakıldığında söz konusu ders kitabındaki metinlerde toplam 6 atasözü, 246

deyim, 19 kalıp söz ve 153 ikilemeye yer verildiği görülmektedir.

Ders kitabındaki metinlerde yer verilen atasözleri “Acele işe şeytan karışır.”, “Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır.”, “Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı (hakkı) vardır.”, “Olacakla öleceğe çare bulunmaz.”, “Dilini eşek arısı soksun.”, “Ağızına vur, lokmasını al.” atasözleridir.

Deyimler incelendiğinde ise “ad vermek, alabora olmak, adım atmak, fark etmek, göğüs germek, konser vermek, neden olmak, nefes almak, dalga geçmek, can almak, can vermek, dile getirmek, önüne geçmek, haber almak, haber vermek, sözünü (sözünüzü) balla kestim (kesiyorum), şehit düşmek (olmak), yok etmek, yola çıkmak, ümit kesmek, uykuya dalmak” deyimlerine sıkça yer verildiği belirlenmiştir.

Ders kitabındaki metinlerde geçen kalıp sözlere bakıldığında diğer kitaplardaki metinlerde olduğu gibi “hayır dua, selamlaşma, minnet ve ayrılık” bildiren kalıp sözler ağırlıktadır. Bu kalıp sözlere “yazıklar olsun, özür dilerim, hakkını helal et, inşallah, Allah’a emanet olun, sağlıcakla kal, hoş geldiniz, kusura bakma, elveda” örnekleri verilebilir.

İkilemelerde de “aynı sözcüğün tekrarıyla oluşturulan ikilemeler” çoğunluktadır. Bu ikilemelere “pırıl pırıl, hızlı hızlı, şaşkın şaşkın, hüngür hüngür, dalar dalmaz, ağlaya ağlaya, olur olmaz, gece gece, sıkı sıkı, ite kaka, uzun uzun, birer birer, beşer beşer, onar onar, bile bile, güle oynaya, hıçkırma hıçkırma, hasta hasta, kulaktan kulağa, in cin, damla damla, boydan boya, dal budak, tangır tungur, cahil cahil, dıgıdık dıgıdık, hırslı hırslı, yer gök, iniş yokuş, kıran kırana, boğuşa boğuşa, ana baba, ses ses” örnekleri verilebilir.

4. Tartışma ve Sonuç

Türkçe dersinde kullanılan temel eğitim materyallerinden biri Türkçe ders kitaplarıdır. Türkçe ders kitaplarındaki kalıplaşmış söz varlığının durumunu tespit etmek, sözcük öğretimi çalışmalarına kaynaklık etmesi ve kültür aktarımı açısından değerli görülmüştür. Bu sebeple araştırmada 2022-2023 eğitim-öğretim yılında MEB Talim Terbiye Kurulu tarafından tüm Türkiye’de okutulması tavsiye edilen ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki metinler kalıplaşmış söz varlığı (atasözü, deyim, kalıp söz, ikileme) açısından incelenmiştir. Anıttepe Yayınlarına ait bir 5. sınıf Türkçe ders kitabı, MEB Yayınları-1 MEB Yayınları-2 ve Ata Yayınları’na ait olan toplam üç 6. sınıf Türkçe ders kitabı, MEB Yayınları-1, MEB Yayınları-2 ve Özgün Yayınları’na ait olan toplam üç 7. sınıf Türkçe ders kitabı ve MEB Yayınlarına ait bir 8.sınıf Türkçe ders kitabı olmak üzere 8 Türkçe ders kitabı araştırmanın çalışma grubunu oluşturmuştur.

Türkçe ders kitaplarında kullanılan kalıplaşmış söz varlığı unsurları içerisinde en fazla deyimlere rastlanmıştır. Kitaplarda toplam 1728 deyim kullanılmıştır. Aksan (2002), deyimlerin toplumun diline yansıyan kültürel öğeler olduklarını ve anlatım gücünü artırıcı, kimi zaman hoş giden ve söyleyene zevk veren ve anımsanması kolay öğeler içerdiklerini belirtir (akt. Tekşan, Çinpolat, Çelenk & Güneş, 2019). Toplum içinde en sık kullandığımız söz varlığı unsurlarından olan deyimlere Türkçe ders kitaplarında da diğer kalıplaşmış söz varlığı unsurlarına kıyasla daha fazla yer verildiği görülmektedir. Hem günlük hayatta sıkça kullanılması hem de kullanıldığı metinlerin anlatım gücünü artırması açısından kalıplaşmış söz varlığı unsurlarından olan deyimlerin kitaplarda sıkça yer bulması Türkçe dersinin hedeflerinden biri olan kelime öğretimi açısından etkilidir.

Kitaplardaki metinlerde en çok yer verilen ikinci kalıplaşmış söz varlığı unsuru ise ikilemelerdir. 8 kitapta toplam 802 ikileme yer almaktadır. Tüm kitaplarda yapı bakımından en çok “aynı kelimelerin tekrarından oluşan ikilemelere” yer verildiği belirlenmiştir.

Kalıp sözler bakımından metinler incelendiğinde toplam 425 kalıp söze yer verildiği tespit edilmiştir. Bunların içerisinde en çok kullanılan kalıp sözün de “teşekkür ederim” olduğu belirlenmiştir. Anlam özellikleri bakımından incelendiklerinde tüm kitaplarda “hayır dua, selamlaşma, minnet ve ayrılık bildiren” kalıp sözlerin ağırlıkta olduğu görülmüştür. “Geçmiş olsun, teşekkür ederim, Allah kolaylık versin, kusura bakmayın, inşallah, Allah izin verirse, Allah korusun, Allah’a ısmarladık, güle güle” gibi kalıp sözler bunlara örnek verilebilir.

Kalıplaşmış söz varlığı unsurları içerisinde metinlerde en az yer verilen unsurun atasözleri olduğu görülmüştür. Sekiz kitapta toplam 26 atasözü kullanılmıştır. Bunların içinde de “Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı (hakki) vardır.” atasözünün 7. sınıf MEB yayınları-2 Türkçe ders kitabı içerisinde bir kez ve 8. sınıf MEB yayınları Türkçe ders kitabı içerisinde bir kez olmak üzere toplam iki kez kullanıldığı tespit edilmiştir. Atasözleri ve deyimleri betimlemek ve açıklamak oldukça güç bir iştir. Güncel anlamlarını kavrayabilmek için onların bir sözce ya da metin içinde geçiyor olmaları gerekmektedir (Sağlam, 2001). Özellikle atasözlerini anlamlandırabilmek için toplumların yaşamışlıkları, insan ilişkileri, töreleri vb. hakkında bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Diğer kalıplaşmış söz varlığı unsurlarına kıyasla atasözleri anlamlandırma aşamasında daha çok çaba gerektirmektedir. Dolayısıyla atasözleri, Türkçe dersinde öğrencilerin hem düşünme becerilerini geliştirmede hem de kültür aktarımında değerli unsurlardır. Ders kitaplarına seçilen metinlerin atasözü bakımından da zengin olması gerekmektedir.

Sonuç olarak, 2022-2023 eğitim-öğretim yılında ortaokulda okutulan Türkçe ders kitaplarındaki kalıplaşmış söz varlığı unsurlarının 1728 deyim, 802 ikileme, 425 kalıp söz ve 26 atasözünden oluştuğu tespit edilmiştir. Sözcük öğretimi açısından temel ders olan Türkçe dersinin ana eğitim materyallerinden Türkçe ders kitaplarının, kalıplaşmış söz varlığı unsurları açısından zengin olması beklenmektedir. Bu sebeple ders kitaplarına alınacak metinlerin özenle seçilmesi ve atasözlerine daha fazla yer verilmesi önerisinde bulunulabilir.

Kaynakça

- Aksan, D. (2000). *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Aksan, D. (2004). *Türkçenin sözvarlığı*. Ankara: Engin.
- Çiftçi, Ö. & Çeçen M. A. (2014). Kelime öğretimi. A. Güzel ve H. Karatay (Ed). *Türkçe öğretimi el kitabı* içinde (s. 331-343). Ankara: Pegem Akademi.
- Demir, N. (2019). *Türkçe cümle bilgisi*. Ankara: Altınordu.
- Demirci, K. (2021). *Türkoloji için dilbilim: konular kavramlar teoriler*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Eker, S. (2013). *Çağdaş Türk dili*. Ankara: Grafiker.
- Emre, İ. & Doğan, A. T. (2016). Sözlü edebiyat türleri. İ. Emre (Ed.). *Türk dili ve kompozisyon bilgisi* içinde. Ankara: Anı.
- Gökdayı, H. (2008). Türkçede kalıp sözler. *Bilig*, 44, 89-110.
- Kara, M. & Memiş, M. R. (2015). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlerin kalıp ifadeleri kullanmadaki yeterlilik düzeyleri. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, UDES 2015 özel sayısı, 1670-1681.
- Karahan, L. (2014). *Türkçede söz dizimi*. Ankara: Akçağ.
- Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1

-
- MEB. (2019). *Türkçe dersi öğretim programı (ilkokul ve ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Sağlam, M. Y. (2001). Atasözleri ve deyimlerde imgelem. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 18(1), 45-51.
- Sözer, Y. & Aydın, M. (2020). Nitel veri toplama teknikleri ve nitel veri analizi süreci. B, Oral ve A. Çoban (Ed.), *Kuramdan uygulamaya eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri içinde* (s. 249-281). Ankara: Pegem Akademi.
- Tekşan, K., Çinpolat, E., Çelenk, B., & Güneş, G. (2019). Sevim Ak'ın eserlerinde söz varlığı unsurları. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(1), 361- 370.
- Ünsal, G. (2013). Dil öğretiminde kalıp sözler ve çevirisi. *Turkish Studies*. 8(8), 1383-1394.
- Yıldırım, A. (1999). Nitel araştırma yöntemlerinin temel özellikleri ve eğitim araştırmalarındaki yeri ve önemi. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 23(112), 7-17.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.